

УДК 101.8

Д. П. Сепетий
доцент кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету,
кандидат філософських наук, доцент

МАТЕРІАЛІЗМ, ФЕНОМЕНАЛЬНЕ ЗНАННЯ ТА ІНТРОСПЕКЦІЯ

Постановка проблеми. Місце свідомості у світі, відношення між нею та фізичною реальністю, зокрема тілом і мозком людини, залишаються однією з найбільших філософських загадок. Ця проблема є центральною для людського саморозуміння й осмислення фундаментальних для людського буття понять свободи, відповідальності, раціональності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із найважливіших аргументів, який висвітлює таємничість природи свідомості, її невміщеність у рамки матеріалістичного світогляду, є «аргумент знання». Його основи були сформульовані Т. Нагелем (1974 р.) [1]; класичної форми він набув у статті Ф. Джексона (1982 р.) [2]. Аргумент викликав активну дискусію в аналітичній філософії свідомості. Серед найважливіших моментів цієї дискусії варто відзначити статті Ф. Джексона (1986 р.) [3], Дж. Левіне (1983 р., 1993 р.) [4; 5], Н. Блока та Р. Сталнекера (1999 р.) [6], збірник за редакцією П. Людлоу, Ю. Нагасави та Д. Столджара (2004 р.) [7], значну частину збірника за редакцією Т. Алтера та С. Уолтера (2007 р.) [8], монографію Р. Фумертона (2013 р.) [9]. Українською мовою із цього питання публікувалися лише статті Т. Нагеля та Ф. Джексона, які започаткували дискусію, у щойно виданій «Антології сучасної аналітичної філософії» (2014 р.) [10].

У процесі дискусії було висунуто низку міркувань за та проти аргументу знання, що дозволяють побачити різні грані проблеми; проте загалом питання про слушність аргументу й можливості задовільної матеріалістичної відповіді на нього залишається дискусійним. Зокрема, варті уваги й обговорення міркування-контраргументи, запропоновані П. Чарчлендом [11] та С. Лоу [12].

Мета статті – розкрити зміст аргументу знання як одного з найвпливовіших сучасних аргументів проти матеріалізму, проаналізувати контраргументи, запропоновані П. Чарчлендом та С. Лоу, оцінити їх успішність та можливості їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Аргумент знання

Аргумент знання говорить, що матеріалізм (фізикалізм) є хибним, оскільки в ньому немає місця для фактів про *суб'єктивний якісний характер* психічних станів – те, як це для суб'єкта, як це відчувається суб'єктивно.

Будь-яке суб'єктивне переживання є особливим, відмінним від інших суб'єктивних пере-

живань. Є щось таке, як саме воно відчувається (суб'єктивно переживається). І це «щось» не охоплюється ніяким фізичним описом. Наприклад, якщо людина від народження позбавлена будь-яких нюхових відчуттів, то вона не зможе дізнатися, якими є ці відчуття, навіть якщо вона знатиме все про фізичні процеси в нервовій системі й мозку, відповідальні за ці відчуття. Т. Нагель [1] пропонує поміркувати про кажанів. Кажани (більшість видів) сліпі або (деякі види) мають дуже слабкий зір; у просторі вони орієнтуються переважно за допомогою дуже складної ехолокаційної системи. Цікаво, якими є їх суб'єктивні відчуття-переживання ехолокаційного сприйняття (як це для кажана – мати ехолокаційне сприйняття)? На жаль, для нас, людей, неможливо про це дізнатися. При цьому ми можемо мати яке завгодно детальне, точне, вичерпне знання про всі фізичні процеси, задіяні в цьому сприйнятті; можемо цілком розуміти, як «працює» ехолокаційна система кажана: це нам анітрохи не допоможе дізнатися, як це відчувається суб'єктивно. Проте воно якось відчувається. Є щось таке, як це (для кажана) – мати ехолокаційне сприйняття, і це щось перебуває за межами царини фізичних фактів.

Або навпаки, якщо уявити якихось розумних істот із високорозвинутою технікою (інопланетян), які не мають зору, а отримують інформацію про світ через інші органи відчуття (скажімо, через ехолокаційне сприйняття, як у кажана), то як багато вони не дізналися б про фізичні процеси в мозку людини, які відповідають певним зоровим сприйняттям (скажімо, сприйняттю зеленого кольору), вони ніколи не зможуть дізнатися як-це-відчувається. Або якщо вони мають зір, проте лише чорно-білий, то вони ніколи не зможуть дізнатися як-це-відчувається-бачити-червоне.

Неможливість дізнатися про характер суб'єктивних переживань, якщо вони суттєво відмінні від наших власних, є прямим наслідком того факту, що кожна свідомість є *закритим особистим «світом»*, до якого лише її «власник» має прямий доступ. У цьому відношенні свідомість кардинально відрізняється від фізичного світу, який є спільним, відкритим для всіх свідомостей. Навіть щодо інших людей ми можемо лише здогадуватися, що їх відчуття подібні до наших власних відповідних відчуттів, проте не можемо перевірити, чи ця здогадка є істинною. Можливо, що ви суб'єктивно відчуваєте червоний колір

так, як я – зелений (колір трави), а зелений – як я відчуваю червоний. А можливо, що Ваші суб'єктивні відчуття-сприйняття кольорів не подібні ні до яких моїх суб'єктивних відчуттів. Можливість спілкування й розуміння між людьми засвідчує спільність для різних людей структурних відношень між різними відчуттями й сприйняттями, проте якісний суб'єктивний характер кожного з них може загалом бути унікальним для кожної людини. Ніхто з нас не може потрапити всередину свідомості іншої людини й дізнатися, як воно насправді відчувається *для неї*.

Можемо сформулювати аргумент знання таким чином. Яким би повним не було наше знання про фізичні факти (зокрема, знання про фізичні процеси в мозку), це знання не містить у собі знання про те, як той або інший психічний стан суб'єктивно переживається людиною. Той факт, що певний психічний стан (сприйняття, відчуття, емоція тощо) суб'єктивно переживається певною людиною саме так, як він переживається, а не якимось інакше, як він загалом міг би переживатися, є *особливим фактом, який перебуває поза цариною фізичних фактів*. Тобто все, що належить до свідомості як царини суб'єктивних переживань та усвідомлення (як це переживається суб'єктивно: мати саме це відчуття, емоцію, усвідомлювати певну ідею, розуміти певну теорію, бажати того чи іншого), утворює особливу царину фактів, відокремлену від царини фізичних фактів. Факти щодо свідомості – це нефізичні факти, факти про нефізичну реальність. Цією нефізичною реальністю є свідомість як особистий «суб'єктивний вимір» людини (або тварини) та її різноманітні стани.

Ф. Джексон [2] пояснює це за допомогою такого уявного експерименту. Уявімо жінку на ім'я Мері, яка від народження жила в приміщенні з особливим освітленням, яке перетворювало всі кольори на відтінки сірого (від чорного до білого). Вона ніколи не мала кольорового сприйняття червоного, синього, зеленого тощо. Проте вона стала видатним ученим, що спеціалізується саме на кольоровому сприйнятті. Мері знала всі фізичні факти, які стосуються сприйняття різних кольорів: частота світлових хвиль, фізичні процеси, які відбуваються в нервовій системі, мозку тощо. Одного чудового дня вона залишила своє приміщення й потрапила у світ із нормальним освітленням. Мері була вражена: вона дізналася, як воно (відчувається) – мати сприйняття червоного, зеленого, синього та інших кольорів. Вона дізналася, *якими є суб'єктивні сприйняття* різних кольорів. Вона цього не знала раніше, незважаючи на те, що *знала всі фізичні факти* про кольорове сприйняття.

Мері дізналася щось нове: як це відчувається – бачити червоний (зелений, синій) колір. Проте Мері ще раніше знала всі фізичні факти, які стосуються кольорового сприйняття. Виходить, що,

крім фізичних фактів (фактів про фізичну реальність), є й інші факти, зокрема про специфічний характер різних суб'єктивних переживань, станів свідомості. А значить, фізична реальність – це не вся реальність. Уся реальність включає, крім фізичної реальності, свідомість. Свідомість є чимось нефізичним (нематеріальним).

2. Чи містить аргумент знання «помилку замаскованої людини»?

С. Лоу, розглядаючи аргумент знання у філософській історії «Загадка свідомості» [11], висуває припущення, що в ньому міститься «помилка замаскованої людини». Мова йде про аналогію з такою уявною ситуацією.

У мене є друг на ім'я Сашко. Учора в новинах я почув, що якась людина в масці пограбувала банк «Дельта». Ці два факти нібито ніяк між собою не пов'язані. Проте можливо, що ця людина в масці – Сашко, хоча я про це й не знаю. Тепер розглянемо такий умовивід:

Мої знання про Сашка не містять ніякого знання про людину в масці. Отже, Сашко не є людиною в масці.

Цей умовивід очевидно є некоректним. З того, що я не знаю, що Сашко пограбував банк, логічно не постає те, що він не грабував банк.

Аргумент знання виглядає схоже:

Знання про фізичні процеси не містять ніякого знання про відчуття (те, як це відчувається). Отже, відчуття не є фізичними процесами.

С. Лоу пише, що йому здається, що в аргументі знання присутня «помилка замаскованої людини», проте не обґрунтовує й не пояснює цю думку, залишаючи її на додумування читачам.

Приблизник аргументу знання може заперечити, що припущення С. Лоу ґрунтується на дуже поверховій, несуттєвій аналогії; є дуже суттєва різниця, яка й робить перший умовивід (про те, що Сашко не грабував банк) хибним, а другий (про нематеріальність свідомості) – правильним.

У першому випадку ми маємо *деякі* знання про Сашка й *деякі* знання про людину в масці. При цьому перші не включають другі. Із цього справді логічно не постають ніякі висновки щодо того, є чи не є Сашко людиною в масці.

У другому випадку ситуація принципово інакша. Ідеться не про *деякі* знання про фізичні процеси в нервово-мозковій системі, а про *всі* такі знання. Стверджується, що навіть якби ми знали *все* про фізичні процеси в нервово-мозковій системі, або навіть у цілому світі, то ці знання не містили б знань про відчуття того, як вони переживаються суб'єктивно.

Якби я міг дізнатися про Сашка все й Сашко справді був тією людиною в масці, яка пограбувала банк, то повне знання про Сашка містило б у собі й знання про людину в масці, яка пограбувала банк. Наприклад, якби мені дали відеозапис, на

якому знято все життя Сашка, то, переглянувши цей запис, я побачив би й людину в масці, яка грабує банк. І навпаки, якби все можливе знання про Сашка не містило в собі знання про людину в масці, яка пограбувала банк (наприклад, якби відеозапис усього життя Сашка не містив би відеозапису пограбування банку), то із цього логічно поставало б, що Сашко не є людиною в масці, яка пограбувала банк.

Мері знала всі *фізичні факти*, які стосуються кольорів і кольорових відчуттів. Проте з огляду на всі ці факти відчуття червоного могло виявитися яким завгодно. Дізнавшись про те, яким саме є відчуття червоного, Мері дізналася про *новий факт*, який не міститься в усій множині фізичних фактів, які стосуються кольорів і кольорових відчуттів. Отже, факти про відчуття не є фізичними фактами.

Міркування С. Лоу про «помилку замаскованої людини» схожі на заперечення П. Чарчленда проти «аргументу від інтроспекції», який буде обговорюватися далі. Імовірно, С. Лоу вважає, що аргумент знання аналогічний аргументу від інтроспекції. Ми вважаємо, що якщо між цими аргументами і є деяка аналогія, то вона досить поверхова й не підриває коректність аргументу знання. Аргумент знання більш близький до аргументу, який можна отримати, якщо «перевернути з голови на ноги» аргумент від інтроспекції, – *аргументу від неможливості «екстроспекції»*.

3. Аргумент від інтроспекції та його критика

Один із провідних сучасних філософів-матеріалістів П. Чарчленд розглядає та спростовує аргумент проти матеріалізму, який він називає «аргументом від інтроспекції». П. Чарчленд формулює його так:

«1. Мої психічні стани відомі мені інтроспективно як стани мого свідомого **Я**.

2. Мої стани мозку не відомі мені інтроспективно як стани мого свідомого **Я**.

Отже, ...

3. Мої психічні стани – не те ж саме, що мої стани мозку» [12, с. 32].

У такій формі аргумент від інтроспекції виявляється некоректним. П. Чарчленд порівнює його з таким міркуванням:

«1. Мухаммед Алі широко знаний як чемпіон-важковаговик із боксу.

2. Кассіус Клей не знаний широко як чемпіон-важковаговик із боксу.

Отже, ...

3. Мухаммед Алі – це не Кассіус Клей» [12, с. 32].

Проте насправді «Мухаммед Алі» – це спортивне псевдо людини на ім'я «Кассіус Клей».

Далі П. Чарчленд розглядає можливу іншу версію «аргументу від інтроспекції», яка говорить не про те, що ми знаємо через інтроспекцію, а про те, що *можливо знати* через інтроспекцію:

«1. Мої психічні стани пізнавані через інтроспекцію.

2. Мої стани мозку непізнавані через інтроспекцію.

Отже, ...

3. Мої психічні стани – не те ж саме, що мої стани мозку» [12, с. 33].

П. Чарчленд заперечує, що матеріаліст може відхилити цей аргумент, заперечивши його засновок (2). Натомість він може стверджувати, що ми інтроспективно дізнаємося про стани мозку, проте отримуємо цю інформацію під «менталістським описом»: «Якщо психічні стани справді є станами мозку, то насправді ми інтроспективно сприймаємо саме стани мозку, хоча й без повного розуміння того, чим вони є. І якщо ми можемо навчитися мислити про ці стани й розпізнавати їх під менталістським описом, то ми, напевно, можемо навчитися мислити про них і розпізнавати їх під більш проникливим нейрофізіологічним описом» [12, с. 33].

Ситуація, з точки зору П. Чарчленда, така ж, як і у випадку води: ми можемо скільки завгодно дізнатися про її макровластивості, проте не знати при цьому, що вона є сукупністю молекул H_2O .

4. Аргумент від неможливості «екстроспекції» психічних станів

Чи має П. Чарчленд рацію? На нашу думку, ні. Щоб це краще зрозуміти, зробимо узагальнений опис ситуацій, аналогічних до ситуації з водою та H_2O .

Є деякий об'єкт, про який ми можемо дізнаватися, так би мовити, на двох рівнях: поверховому (вода) і глибинному (H_2O). Кожному із цих рівнів пізнання відповідає своя форма опису. Оскільки на поверховому рівні ми отримуємо більш загальну, недеталізовану інформацію, то вона не містить у собі тієї деталізованої інформації, яку ми можемо отримати на глибинному рівні. Саме через це ми можемо знати скільки завгодно про макровластивості води, не знаючи про її мікроструктуру (що вона складається з молекул H_2O). Тобто глибинне не зводиться до поверхового, детальне не зводиться до загального. Проте поверхове зводиться до глибинного, загальне зводиться до детального, міститься в ньому. Якщо ми маємо досить повну деталізовану інформацію про об'єкт (на глибинному рівні), у ній уже міститься вся більш загальна інформація про цей об'єкт (на поверховому рівні). Якщо ми знаємо досить багато про молекули H_2O , то із цієї інформації можна отримати будь-яке знання про макровластивості води.

У випадку психічних станів і станів мозку (нейрофізіологічних станів) ситуація зовсім інша. Якби справа була лише в тому, що з нашого інтроспективного знання про психічні стани неможливо отримати нейрофізіологічний опис станів і процесів мозку (який можливо отримати лише через зовнішнє спостереження з допомогою складної апаратури), то для матеріалізму тут не було б про-

блеми. Проте справа в іншому: те знання, яке ми отримуємо інтроспективно, неможливо отримати ні через яке зовнішнє спостереження з допомогою будь-якої складної апаратури.

Наприклад, зі спостережень за нейроструктурами й процесами в мозку (без їх доповнення інформацією, що отримана інтроспективно) неможливо дізнатися, що коли мають місце певні процеси, то це *відчувається як біль*, це *боляче*, а коли мають місце певні інші процеси, то це *відчувається як радість*, це *весело*. Уявімо людину, яка бачить або уявляє дерево або троянду; ми про це не знаємо, проте ми можемо спостерігати через спеціальні пристрої будь-які нейроструктури та процеси в її мозку. Що б ми не спостерігали, ми не можемо дізнатися із цього про те, що ж вона бачить або уявляє. Те ж саме з думками: зі спостереження за нейроструктурами та процесами в мозку людини, яка про щось думає, неможливо дізнатися, про що вона думає й що вона про це думає (звичайно, усе це за умови, що ми не маємо додаткового знання, яке пов'язує процеси в мозку зі станами свідомості, і яке саме неможливо отримати, лише спостерігаючи за процесами в мозку, без інтроспективних свідчень про свідомість). Уся фізична інформація про нейроструктури й процеси в мозку (яку можливо отримати шляхом зовнішнього спостереження) не містить ніякої інформації про відчуття, зміст уяви, думок тощо. Тобто вся фізична інформація не містить ніякої інформації про психічні стани.

Тому замість аргументу від інтроспекції ми можемо сформулювати *аргумент від неможливості «екстраспекції»* (зовнішнього спостереження) *психічних станів*:

1. Стани мозку (як матеріальної, фізичної системи) цілком пізнавані через зовнішнє спостереження без інтроспекції.

2. Психічні стани не пізнавані через зовнішнє спостереження без інтроспекції.

Отже,

3. Психічні стани не є станами мозку (як матеріальної, фізичної системи).

Можемо провести аналогію з Мухаммедом Алі – Кассіусом Клеєм. Припустимо, що ми можемо дізнатися з деякого джерела (наприклад, із біографії) усе про людину на ім'я Кассіус Кай, проте не можемо дізнатися із цього джерела нічого про Аліммеда Мухі. Із цього логічно постає, що Аліммед Мухі – це не Кассіус Кай.

1. З біографії можливо дізнатися все про Кассіуса Кая.

2. З біографії неможливо дізнатися нічого про Аліммеда Мухі.

Отже,

3. Аліммед Мухі – не Кассіус Кай.

Висновки. Аргумент знання висвітлює досить вагомий підстави вважати, що свідомість, психіч-

ні стани є чимось нефізичним – нередуковним до фізичної основи, із чого постає хибність матеріалізму. Заперечення, яке припускає наявність в аргументі знання «помилки замаскованої людини» (С. Лоу), може бути відхилене, оскільки воно ґрунтується на несуттєвій аналогії. Заперечення проти «аргументу від інтроспекції» (П. Чарчленд) прямо не застосовне до аргументу знання, оскільки він є скоріше «аргументом від неможливості екстраспекції». До перспективних напрямів подальших пошуків варто віднести, з одного боку, аналіз інших матеріалістичних відповідей на аргумент знання, з іншого – дослідження переваг та недоліків теорій, альтернативних матеріалізму.

Література

1. Nagel T. What Is It Like To Be a Bat? / T. Nagel // *Philosophical Review*. – 1974. – Vol. 82. – P. 435–450.
2. Jackson F. Epiphenomenal Qualia / F. Jackson // *Philosophical Quarterly*. – 1982. – Vol. 32. – P. 127–136.
3. Jackson F. What Mary didn't know? / F. Jackson // *Journal of Philosophy*. – 1986. – Vol. 83. – P. 291–295.
4. Levine J. Materialism and Qualia: The Explanatory Gap / J. Levine // *Pacific Philosophical Quarterly*. – 1983. – Vol. 64. – P. 354–361.
5. Levine J. On Leaving Out What It's Like / J. Levine // *Consciousness: Psychological and Philosophical Essays* / M. Davies, G. Humpreys, eds. – Oxford: Blackwell, 1993. – P. 121–136.
6. Block N. Conceptual Analysis, Dualism, and the Explanatory Gap / N. Block, R. Stalnaker // *Philosophical Review*. – 1999. – № 108. – P. 1–46.
7. There's Something About Mary: Essays on Phenomenal Consciousness and Frank Jackson's Knowledge Argument / P. Ludlow, Y. Nagasawa, D. Stoljar, eds. – Cambridge; Massachusetts: The MIT Press, 2004. – 484 p.
8. Phenomenal Concepts and Phenomenal Knowledge / T. Alter, S. Walter, eds. – New York: Oxford University Press, 2007. – 360 p.
9. Fumerton R. Knowledge, Thought, and the Case for Dualism / R. Fumerton. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 295 p.
10. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. Синиці. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
11. Лоу С. Загадка сознания / С. Лоу // Лоу С. Философский тренинг / С. Лоу. – М.: АСТ, Хранитель, 2007. – С. 179–191.
12. Churchland P. Matter and Consciousness / P. Churchland. – Cambridge: The MIT Press, 1988. – 196 p.

Анотація

Сенетий Д. П. Матеріалізм, феноменальне знання та інтроспекція. – Стаття.

У статті обговорюється аргумент знання проти матеріалізму, що має значний вплив у сучасній аналітичній філософії свідомості. Суть аргументу в тому, що феноменальні психічні стани, їх суб'єктивний характер (як це для суб'єкта, як це відчувається) є нередуковними до фізичної основи, а це означає, що свідомість є чимось нефізичним (нематеріальним), і матеріалізм є хибним. Проаналізовано контраргумент С. Лоу про «помилку замаскованої людини» та заперечення П. Чарчленда проти «аргументу від інтроспекції». Обґрунтовано думку, що аргумент знання, який витримує випробування цими контраргументами, залишається в

силі. Це дає вагомі підстави для пошуку життєздатних альтернатив матеріалізму. Разом із тим потребують подальшого дослідження інші можливі матеріалістичні відповіді на аргумент знання.

Ключові слова: свідомість, матерія, психічне, фізичне, суб'єктивність.

Аннотация

Сепетый Д. П. Материализм, феноменальное знание и интроспекция. – Статья.

В статье обсуждается аргумент знания против материализма, который имеет значительное влияние в современной аналитической философии сознания. Суть аргумента в том, что феноменальные психические состояния, их субъективный характер (каково это для субъекта, как это чувствуется) несводимы к физической основе, а это означает, что сознание есть нечто нефизическое (нематериальное), и материализм ошибочен. Проанализировано контраргумент С. Лоу об «ошибке замаскированного человека» и возражение П. Чарчленда против «аргумента от интроспекции». Обоснована точка зрения, что аргумент знания, который выдержал испытание этими контраргументами, остается в силе. Это дает весомые основания для поиска жизнеспособных альтернатив материализму. Вместе с

тем нуждаются в дальнейшем исследовании другие возможные материалистические ответы на аргумент знания.

Ключевые слова: сознание, материя, психическое, физическое, субъективность.

Summary

Sepety D. P. Materialism, phenomenal knowledge and introspection. – Article.

In the article, the argument of knowledge against materialism is discussed. The argument has considerable influence in the modern analytical philosophy of mind. It makes a case that phenomenal mental states, their subjective character (what it is like for a subject, how it feels), are irreducible to a physical basis, and this means that the mind is non-physical (non-material), and materialism is false. An analysis is given of S. Law's counter-argument about "a masked man mistake" and of P. Churchland's objection against "the argument from introspection". I argue that the knowledge argument holds against these counterarguments, remains in force. This gives good reason to search for viable alternatives to materialism. At the same time, other possible materialistic answers to the knowledge argument need further discussion.

Key words: mind, matter, mental, physical, subjectivity.